اولین کنفرانس بین‌المللی
مطالعات تطبیقی دانش و نوآوری
در روانشناسی، علوم تربیتی، مدیریت، حقوق و آموزش و پرورش
با رویکرد علوم انسانی

MDOI-01-2026.0059
MNR--1-A30BB1

بررسی نقش سواد دیجیتال معلمان در ارتقای انگیزش و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

حمیده یوسفی

لیسانس الهیات و معارف اسلامی، مدیر متوسطه اول

چکیده

سواد دیجیتال معلمان یکی از مؤلفه‌های مهم در بهبود فرایند آموزش و یادگیری در مدارس محسوب می‌شود و می‌تواند زمینه‌ساز افزایش انگیزش و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان باشد. هدف پژوهش حاضر، بررسی نقش سواد دیجیتال معلمان در ارتقای انگیزش و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان است. سواد دیجیتال معلم شامل مجموعه‌ای از دانش، مهارت و شایستگی‌های لازم برای استفاده هدفمند، مؤثر و مسئولانه از فناوری‌های دیجیتال در فرایند تدریس و یادگیری است. بهره‌گیری مناسب معلمان از ابزارهای دیجیتال، محیط یادگیری را از حالت سنتی و یک‌سویه خارج کرده و با فراهم کردن فرصت‌های تعاملی، متنوع و جذاب، زمینه افزایش علاقه و انگیزه دانش‌آموزان برای یادگیری را فراهم می‌کند. همچنین استفاده آگاهانه از فناوری‌هایی مانند سامانه‌های مدیریت یادگیری، محتوای چندرسانه‌ای، نرم‌افزارهای آموزشی و فعالیت‌های تعاملی می‌تواند مشارکت فعال دانش‌آموزان در فرایند آموزشی را تقویت کند. پژوهش حاضر با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به روش توصیفی و تحلیلی به نگارش درآمده است و تلاش دارد ضمن تبیین مفهوم و ابعاد سواد دیجیتال معلمان، ارتباط آن با انگیزش و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان را بررسی کند. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که برخورداری معلمان از شایستگی‌های دیجیتال و توانایی تلفیق هدفمند فناوری با روش‌های تدریس می‌تواند به ایجاد محیط یادگیری پویا، تعاملی و دانش‌آموزمحور منجر شده و در نهایت انگیزش، حضور فعال و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان را ارتقا دهد.

کلیدواژه‌ها :سواد دیجیتال، معلمان، انگیزش تحصیلی، مشارکت تحصیلی، دانش‌آموزان، فناوری آموزشی، یادگیری دیجیتال.

مقدمه

گسترش فناوری‌های دیجیتال و ورود روزافزون ابزارها و محیط‌های یادگیری فناورانه به نظام آموزشی، نقش و شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان را با تحولات اساسی مواجه ساخته است. در چنین شرایطی، معلم دیگر صرفاً انتقال‌دهنده محتوای آموزشی نیست، بلکه باید توانایی انتخاب، ارزیابی، تولید و به‌کارگیری هدفمند منابع و ابزارهای دیجیتال را در فرایند یاددهی ـ یادگیری داشته باشد. سواد دیجیتال معلمان از این منظر، مجموعه‌ای از دانش و مهارت‌هایی است که به آنان امکان می‌دهد فناوری را متناسب با اهداف آموزشی و نیازهای یادگیرندگان به کار گیرند و محیطی تعاملی و اثربخش برای یادگیری ایجاد کنند (سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲). منابع آموزشی رسمی کشور نیز بر ضرورت برخورداری معلمان از شایستگی‌های مرتبط با سواد رسانه‌ای، اطلاعاتی و دیجیتال و توانایی استفاده تربیتی از فناوری تأکید کرده‌اند . از سوی دیگر، انگیزش و مشارکت تحصیلی از عوامل اساسی در کیفیت یادگیری و موفقیت آموزشی دانش‌آموزان به شمار می‌روند. دانش‌آموز زمانی در فرایند یادگیری مشارکت بیشتری نشان می‌دهد که محیط آموزشی برای او معنادار، جذاب، تعاملی و متناسب با نیازهای یادگیری‌اش باشد. استفاده صحیح معلم از فناوری‌های دیجیتال می‌تواند با ایجاد تنوع در شیوه ارائه محتوا، فراهم کردن فرصت تعامل، افزایش دسترسی به منابع آموزشی و فعال کردن نقش دانش‌آموز در فرایند یادگیری، زمینه تقویت انگیزه و مشارکت تحصیلی را فراهم سازد. پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نیز ارتباط میان نوآوری‌های آموزشی، فناوری‌های دیجیتال و افزایش انگیزه و اشتیاق تحصیلی دانش‌آموزان را مورد توجه قرار داده‌اند .بر این اساس، بررسی نقش سواد دیجیتال معلمان در ارتقای انگیزش و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا کیفیت استفاده از فناوری بیش از دسترسی صرف به ابزارهای دیجیتال، به توانمندی و شایستگی معلم در استفاده هدفمند از آن‌ها وابسته است. پژوهش حاضر با هدف بررسی این موضوع و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و به روش توصیفی و تحلیلی به نگارش درآمده است.

مبانی نظری

مفهوم و تعریف سواد دیجیتال معلمان

سواد دیجیتال معلمان به مجموعه‌ای از دانش، مهارت و توانایی‌هایی اشاره دارد که معلم را قادر می‌سازد ابزارها، منابع و محیط‌های دیجیتال را به‌صورت آگاهانه، هدفمند و مسئولانه در فرایند آموزش به کار گیرد. این مفهوم تنها به توانایی استفاده فنی از رایانه، تلفن همراه یا نرم‌افزارهای آموزشی محدود نمی‌شود، بلکه شامل توانایی جست‌وجو و ارزیابی اطلاعات، تولید و به‌کارگیری محتوای دیجیتال، برقراری ارتباط و تعامل در محیط‌های مجازی و انتخاب فناوری متناسب با اهداف آموزشی است. از این منظر، معلم دارای سواد دیجیتال می‌تواند فناوری را از یک ابزار صرفاً جانبی به بخشی مؤثر از فرایند یاددهی و یادگیری تبدیل کند و فرصت‌های متنوع‌تری برای فعالیت و یادگیری دانش‌آموزان فراهم آورد (سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲؛ سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱) .

اهمیت و ضرورت سواد دیجیتال در حرفه معلمی

تحولات فناوری و تغییر شیوه دسترسی دانش‌آموزان به اطلاعات، ضرورت برخورداری معلمان از سواد دیجیتال را بیش از گذشته آشکار کرده است. معلم امروزی برای پاسخ‌گویی به نیازهای نسل جدید یادگیرندگان باید بتواند منابع معتبر دیجیتال را شناسایی کند، محتوای آموزشی متناسب تولید نماید و فناوری را در راستای اهداف تربیتی و آموزشی به کار گیرد. برخورداری از این شایستگی می‌تواند زمینه افزایش انعطاف‌پذیری آموزشی، تنوع در ارائه مطالب، تعامل بیشتر با دانش‌آموزان و دسترسی به منابع گسترده یادگیری را فراهم کند. در واقع، سواد دیجیتال بخشی از صلاحیت حرفه‌ای معلم محسوب می‌شود و ضعف در آن می‌تواند موجب استفاده سطحی یا نامتناسب از فناوری در کلاس درس شود؛ بنابراین توسعه آن باید یکی از محورهای مهم توانمندسازی حرفه‌ای معلمان باشد (سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱؛ سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲) .

ابعاد و مؤلفه‌های سواد دیجیتال معلمان

سواد دیجیتال معلمان دارای ابعاد گوناگونی است که در کنار مهارت‌های فنی، جنبه‌های شناختی، ارتباطی، آموزشی و اخلاقی را نیز دربرمی‌گیرد. توانایی استفاده از ابزارهای دیجیتال، جست‌وجو و ارزیابی اطلاعات، تولید محتوای آموزشی، برقراری ارتباط در محیط‌های دیجیتال، مدیریت منابع و داده‌های آموزشی و رعایت اصول اخلاقی و مسئولانه در فضای مجازی از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن به شمار می‌آیند. در حوزه تعلیم و تربیت، اهمیت این مؤلفه‌ها زمانی بیشتر آشکار می‌شود که معلم بتواند میان فناوری و هدف آموزشی ارتباط برقرار کند؛ یعنی فناوری را نه صرفاً به دلیل جذابیت، بلکه بر اساس نیاز یادگیرنده و ماهیت فعالیت آموزشی انتخاب کند. چنین

نگاهی موجب می‌شود سواد دیجیتال از یک مهارت فنی به یک شایستگی حرفه‌ای و تربیتی تبدیل شود (سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲؛ سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱) .

مهارت‌های دیجیتال مورد نیاز معلمان در فرایند آموزش

معلمان برای استفاده مؤثر از فناوری در کلاس درس به مجموعه‌ای از مهارت‌های دیجیتال نیاز دارند که از مهارت‌های پایه کار با ابزارهای فناوری تا توانایی طراحی و اجرای فعالیت‌های آموزشی دیجیتال را شامل می‌شود. جست‌وجوی مؤثر اطلاعات، تشخیص اعتبار منابع، کار با نرم‌افزارهای آموزشی، تولید محتوای چندرسانه‌ای، استفاده از سامانه‌های آموزش مجازی، برقراری ارتباط آنلاین و مدیریت فعالیت‌های یادگیری دیجیتال از جمله این مهارت‌هاست. در کنار این موارد، توانایی انتخاب ابزار متناسب با هدف درس و ویژگی‌های دانش‌آموزان اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا صرف استفاده از فناوری الزاماً به بهبود آموزش منجر نمی‌شود. معلم باید بتواند فناوری را با روش تدریس و فعالیت یادگیری هماهنگ کند تا ابزار دیجیتال در خدمت تحقق اهداف آموزشی قرار گیرد (شعبانی، ۱۴۰۲؛ سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲) .

نقش شایستگی‌های دیجیتال معلمان در بهبود کیفیت تدریس

شایستگی دیجیتال معلم می‌تواند کیفیت تدریس را از طریق افزایش تنوع، انعطاف‌پذیری و تعامل در فرایند آموزش ارتقا دهد. معلمی که از توانایی دیجیتال مناسبی برخوردار است، می‌تواند متناسب با تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان از منابع و شیوه‌های متنوع آموزشی استفاده کند، محتوای پیچیده را با استفاده از عناصر تصویری و چندرسانه‌ای ساده‌تر ارائه دهد و فرصت‌های بیشتری برای تمرین و بازخورد فراهم آورد. چنین رویکردی با اصول تدریس اثربخش و یادگیرنده‌محور هماهنگ است؛ زیرا در آن معلم نقش طراح و تسهیل‌کننده یادگیری را بر عهده می‌گیرد و دانش‌آموز نیز از دریافت‌کننده منفعل محتوا به مشارکت‌کننده فعال در فرایند یادگیری تبدیل می‌شود (شعبانی، ۱۴۰۲؛ مهرمحمدی، ۱۳۹۹).

نقش سواد دیجیتال معلمان در تحول فرایند یاددهی و یادگیری

سواد دیجیتال می‌تواند زمینه گذار از الگوهای سنتی و عمدتاً معلم‌محور به شیوه‌های فعال‌تر، تعاملی‌تر و یادگیرنده‌محور را فراهم سازد. استفاده صحیح از فناوری به معلم امکان می‌دهد دانش‌آموزان را در جست‌وجوی

اطلاعات، حل مسئله، تولید محتوا، فعالیت‌های گروهی و ارتباط با منابع مختلف درگیر کند. در این شرایط، یادگیری تنها به زمان حضور دانش‌آموز در کلاس محدود نمی‌شود و امکان تداوم فعالیت‌های آموزشی در خارج از کلاس نیز فراهم می‌گردد. بنابراین، سواد دیجیتال معلم می‌تواند ساختار، نقش‌ها و شیوه تعامل میان معلم، دانش‌آموز و محتوای آموزشی را تغییر دهد و فرایند یادگیری را به سمت فعالیت بیشتر و تجربه آموزشی غنی‌تر سوق دهد (مهرمحمدی، ۱۳۹۹؛ سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲).

نقش فناوری‌های آموزشی در فرایند یادگیری دانش‌آموزان

فناوری‌های آموزشی با فراهم کردن امکانات متنوع برای ارائه، تمرین، تعامل و بازخورد می‌توانند فرایند یادگیری دانش‌آموزان را تقویت کنند. محتوای چندرسانه‌ای، فیلم‌های آموزشی، نرم‌افزارهای تعاملی و محیط‌های یادگیری دیجیتال این امکان را ایجاد می‌کنند که مطالب در قالب‌های متنوع و متناسب با نیازهای یادگیرندگان ارائه شوند. با این حال، اثرگذاری فناوری به چگونگی استفاده از آن وابسته است و زمانی بیشترین اثربخشی را دارد که با اهداف آموزشی، محتوای درس و ویژگی‌های یادگیرندگان هماهنگ باشد. بنابراین نقش معلم در انتخاب و سازمان‌دهی فناوری همچنان اساسی است و فناوری جایگزین نقش تربیتی و آموزشی معلم نمی‌شود، بلکه می‌تواند ظرفیت‌های او را افزایش دهد (شعبانی، ۱۴۰۲؛ مهرمحمدی، ۱۳۹۹).

کاربرد ابزارها و منابع دیجیتال در آموزش مدرسه‌ای

ابزارها و منابع دیجیتال می‌توانند در بخش‌های مختلف آموزش مدرسه‌ای، از ارائه محتوای درسی و انجام تکالیف تا ارزشیابی و برقراری ارتباط آموزشی، مورد استفاده قرار گیرند. معلمان می‌توانند از محتوای چندرسانه‌ای برای توضیح مفاهیم، از آزمون‌های دیجیتال برای سنجش یادگیری و از محیط‌های مجازی برای تداوم ارتباط آموزشی بهره ببرند. همچنین منابع دیجیتال امکان دسترسی دانش‌آموزان به اطلاعات و محتوای گسترده‌تری را فراهم می‌کنند و فرصت یادگیری مستقل را افزایش می‌دهند. البته استفاده مؤثر از این منابع مستلزم آن است که معلم بتواند اعتبار، تناسب و کیفیت محتوای دیجیتال را ارزیابی کرده و منابع را بر اساس اهداف برنامه درسی انتخاب کند (سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲؛ شعبانی، ۱۴۰۲) .

نقش معلم در بهره‌گیری هدفمند از فناوری‌های دیجیتال

معلم در بهره‌گیری از فناوری دیجیتال باید نقش هدایتگر و طراح یادگیری را ایفا کند. استفاده هدفمند از فناوری به معنای آن است که ابزار دیجیتال بر اساس هدف آموزشی، محتوای درس، سطح توانایی دانش‌آموزان و

نوع فعالیت یادگیری انتخاب شود. در این رویکرد، فناوری صرفاً برای جذاب‌تر کردن کلاس به کار نمی‌رود، بلکه باید به درک بهتر مفاهیم، حل مسئله، تعامل، همکاری و افزایش استقلال یادگیرنده کمک کند. معلم همچنین باید نحوه استفاده صحیح از منابع دیجیتال و رعایت اصول اخلاقی و مسئولانه در فضای مجازی را به دانش‌آموزان آموزش دهد؛ ازاین‌رو، شایستگی حرفه‌ای و تربیتی معلم در کنار مهارت فنی، شرط اساسی استفاده اثربخش از فناوری است (شعبانی، ۱۴۰۲؛ سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲).

توسعه حرفه‌ای معلمان و ارتقای شایستگی‌های دیجیتال

توسعه حرفه‌ای مستمر معلمان یکی از راهکارهای اساسی برای ارتقای شایستگی‌های دیجیتال آنان است. فناوری‌ها به سرعت تغییر می‌کنند و بنابراین آموزش‌های مقطعی نمی‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای حرفه‌ای معلمان باشد. برنامه‌های توانمندسازی باید علاوه بر آموزش مهارت‌های فنی، بر کاربرد تربیتی و آموزشی فناوری، طراحی فعالیت‌های دیجیتال، ارزیابی منابع و حل مسائل واقعی کلاس درس تمرکز داشته باشند. همچنین یادگیری مشارکتی معلمان، تبادل تجربه و تشکیل اجتماعات حرفه‌ای می‌تواند زمینه انتقال تجربه و توسعه مستمر مهارت‌های دیجیتال را فراهم سازد. در نتیجه، توسعه سواد دیجیتال باید بخشی پایدار از فرایند رشد حرفه‌ای معلمان تلقی شود (سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱؛ شعبانی، ۱۴۰۲) .

چالش‌های توسعه سواد دیجیتال معلمان در مدارس

توسعه سواد دیجیتال معلمان با چالش‌هایی در سطح فردی، سازمانی و زیرساختی مواجه است. کمبود آموزش‌های تخصصی و کاربردی، تفاوت سطح مهارت دیجیتال معلمان، دسترسی نابرابر به تجهیزات و اینترنت، محدودیت زمانی برای یادگیری فناوری‌های جدید و نبود حمایت کافی در محیط مدرسه از جمله عواملی هستند که می‌توانند فرایند توسعه شایستگی دیجیتال را دشوار کنند. همچنین نگرش منفی یا احساس ناتوانی در استفاده از فناوری ممکن است موجب مقاومت در برابر تغییر شود. بنابراین ارتقای سواد دیجیتال نیازمند فراهم کردن زیرساخت مناسب، آموزش مستمر، حمایت مدیریتی و ایجاد فرصت برای تجربه و تمرین است؛ موضوعی که پژوهش‌های ایرانی درباره بسترها و موانع سواد دیجیتال معلمان نیز بر اهمیت آن تأکید کرده‌اند (سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱) .

مفهوم و تعریف انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان

انگیزش تحصیلی به نیروها و فرایندهایی اشاره دارد که موجب می‌شوند دانش‌آموز برای آغاز، ادامه و جهت‌دهی فعالیت‌های آموزشی تلاش کند. این انگیزش می‌تواند تحت تأثیر علاقه به یادگیری، احساس شایستگی، ارزشمندی فعالیت‌های درسی، اهداف فردی و شرایط محیط آموزشی شکل گیرد. دانش‌آموز دارای انگیزش مناسب معمولاً آمادگی بیشتری برای مشارکت در فعالیت‌های یادگیری، تلاش در برابر دشواری‌ها و پیگیری اهداف آموزشی دارد. از دیدگاه روان‌شناسی پرورشی، انگیزش یکی از عوامل اساسی در یادگیری است و معلم می‌تواند با ایجاد محیطی حمایتگر، ارائه بازخورد مناسب و طراحی فعالیت‌های معنادار، زمینه تقویت آن را فراهم کند (سیف، ۱۴۰۴) .

ابعاد و مؤلفه‌های انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان

انگیزش تحصیلی پدیده‌ای چندبعدی است و مؤلفه‌هایی مانند علاقه و لذت از یادگیری، ارزش‌گذاری فعالیت‌های تحصیلی، احساس شایستگی، خودکارآمدی، هدف‌مندی و پشتکار را دربرمی‌گیرد. برخی دانش‌آموزان به دلیل علاقه درونی به یادگیری فعالیت می‌کنند و برخی دیگر تحت تأثیر عوامل بیرونی مانند کسب نمره، تشویق یا دستیابی به اهداف مشخص قرار می‌گیرند. شناخت این ابعاد به معلم کمک می‌کند تا فعالیت‌های آموزشی را به گونه‌ای طراحی کند که علاوه بر ایجاد انگیزه اولیه، علاقه و احساس توانمندی دانش‌آموز را نیز تقویت نماید. بر این اساس، انگیزش زمانی پایدارتر خواهد بود که دانش‌آموز فعالیت آموزشی را معنادار و قابل دستیابی تلقی کند (سیف، ۱۴۰۴) .

اهمیت انگیزش تحصیلی در فرایند یادگیری

انگیزش نقش مهمی در شروع، استمرار و کیفیت فعالیت یادگیرنده دارد و می‌تواند میزان تلاش، توجه و پایداری دانش‌آموز در برابر دشواری‌های یادگیری را تحت تأثیر قرار دهد. دانش‌آموزی که از انگیزش تحصیلی مناسبی برخوردار است، معمولاً با آمادگی بیشتری در فعالیت‌های آموزشی شرکت می‌کند، برای فهم مطالب تلاش بیشتری نشان می‌دهد و در مواجهه با موانع زودتر از فعالیت دست نمی‌کشد. از سوی دیگر، نبود انگیزش می‌تواند به کاهش علاقه، مشارکت محدود و بی‌توجهی نسبت به تکالیف آموزشی منجر شود. بنابراین ایجاد شرایطی که در آن دانش‌آموز احساس توانمندی، علاقه و ارزشمندی نسبت به یادگیری داشته باشد، یکی از وظایف مهم فرایند آموزشی محسوب می‌شود (سیف، ۱۴۰۴) .

عوامل مؤثر بر انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان

انگیزش تحصیلی تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فردی و محیطی شکل می‌گیرد. ویژگی‌های شخصیتی و شناختی دانش‌آموز، اهداف و علایق او، احساس خودکارآمدی و تجربه‌های موفقیت یا شکست از یک سو و شیوه تدریس، نوع بازخورد، روابط معلم و دانش‌آموز، فضای کلاس و کیفیت محیط یادگیری از سوی دیگر در شکل‌گیری انگیزش نقش دارند. روش‌های تدریس فعال و متناسب با نیازهای یادگیرندگان می‌توانند با افزایش فرصت انتخاب، تعامل و تجربه موفقیت، انگیزش را تقویت کنند. همچنین بهره‌گیری هدفمند از فناوری‌های آموزشی می‌تواند با ایجاد تنوع و جذابیت در فعالیت‌های یادگیری، یکی از عوامل مؤثر بر انگیزش باشد؛ مشروط بر آنکه فناوری در خدمت هدف آموزشی قرار گیرد و جایگزین تعامل انسانی و نقش هدایتگر معلم نشود (سیف، ۱۴۰۴؛ شعبانی، ۱۴۰۲) .

نقش معلم در ایجاد و تقویت انگیزش تحصیلی

معلم یکی از مهم‌ترین عوامل محیطی اثرگذار بر شکل‌گیری و تداوم انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان است؛ زیرا نوع تعامل، شیوه تدریس، کیفیت بازخورد، میزان حمایت عاطفی و انتظارات معلم می‌تواند نگرش دانش‌آموز نسبت به یادگیری و مدرسه را تحت تأثیر قرار دهد. معلم با ایجاد فضای امن و حمایتگر، توجه به تفاوت‌های فردی، ارائه بازخورد سازنده و طراحی فعالیت‌های متناسب با توانایی‌های دانش‌آموزان می‌تواند احساس شایستگی و علاقه آنان به یادگیری را افزایش دهد. همچنین استفاده از روش‌های فعال تدریس و مشارکت دادن دانش‌آموز در فرایند یادگیری، زمینه تبدیل انگیزش بیرونی به انگیزش پایدارتر را فراهم می‌کند. پژوهش‌های ایرانی نیز نشان داده‌اند که کیفیت رابطه معلم و دانش‌آموز از عوامل مهم مرتبط با اشتیاق و انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان است (سیف، ۱۴۰۰؛ محمدی‌نژاد و نیکبخت، ۱۴۰۳) .

نقش محیط یادگیری دیجیتال در افزایش انگیزش تحصیلی

محیط یادگیری دیجیتال با فراهم کردن امکان دسترسی به محتوای متنوع، فعالیت‌های تعاملی، بازخورد سریع و تجربه‌های یادگیری چندرسانه‌ای می‌تواند جذابیت فرایند آموزش را افزایش دهد و زمینه تقویت انگیزش تحصیلی را فراهم سازد. در چنین محیطی دانش‌آموز می‌تواند علاوه بر دریافت محتوا، در جست‌وجوی اطلاعات، حل مسئله، تولید محتوا و فعالیت‌های تعاملی مشارکت کند و از این طریق نقش فعال‌تری در یادگیری داشته باشد. البته اثربخشی محیط دیجیتال صرفاً به وجود تجهیزات وابسته نیست، بلکه به کیفیت طراحی آموزشی و نحوه هدایت آن توسط معلم بستگی دارد. بر همین اساس، استفاده هدفمند از فناوری می‌تواند فرصت‌هایی برای

افزایش احساس شایستگی، استقلال و تعامل دانش‌آموز فراهم کند و از عوامل مؤثر بر انگیزش تحصیلی باشد (مهرمحمدی، ۱۳۹۹؛ وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱). پژوهش‌های ایرانی نیز بر ضرورت طراحی محیط‌های یادگیری متناسب با شرایط فناوری و توسعه حرفه‌ای معلمان در این زمینه تأکید کرده‌اند .

تأثیر روش‌های تدریس فناورانه بر انگیزش دانش‌آموزان

روش‌های تدریس فناورانه با استفاده از ابزارهایی مانند محتوای چندرسانه‌ای، نرم‌افزارهای آموزشی، کلاس‌های مجازی، بازی‌های آموزشی و فعالیت‌های تعاملی می‌توانند فرایند یادگیری را از حالت یکنواخت خارج کرده و فرصت تجربه‌های متنوع‌تری را برای دانش‌آموزان ایجاد کنند. جذابیت دیداری و شنیداری، امکان تعامل، دریافت بازخورد و مشارکت در فعالیت‌های آموزشی از عواملی هستند که می‌توانند علاقه دانش‌آموزان به درس را افزایش دهند. با این حال، فناوری زمانی می‌تواند بر انگیزش اثر مثبت بگذارد که در راستای اهداف آموزشی و متناسب با ویژگی‌های یادگیرندگان استفاده شود و صرفاً جنبه نمایشی نداشته باشد. بنابراین، توانایی معلم در انتخاب و تلفیق فناوری با روش‌های تدریس فعال، نقش تعیین‌کننده‌ای در اثربخشی این شیوه‌ها دارد (شعبانی، ۱۳۹۸؛ مهرمحمدی، ۱۳۹۹). منابع آموزشی منتشرشده در ایران نیز بر استفاده هدفمند از فناوری و توسعه مهارت‌های فناورانه معلمان تأکید کرده‌اند .

مفهوم و تعریف مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

مشارکت تحصیلی به میزان حضور، درگیری و فعالیت دانش‌آموز در فرایند یادگیری و فعالیت‌های مدرسه اشاره دارد و می‌تواند دربرگیرنده ابعاد رفتاری، شناختی و عاطفی باشد. مشارکت رفتاری در قالب حضور منظم، انجام تکالیف و شرکت در فعالیت‌های کلاس مشاهده می‌شود؛ مشارکت شناختی به میزان تلاش ذهنی، راهبردهای یادگیری و تفکر عمیق مربوط است و مشارکت عاطفی نیز علاقه، احساس تعلق و نگرش مثبت نسبت به مدرسه و یادگیری را شامل می‌شود. مشارکت تحصیلی زمانی شکل مطلوبی پیدا می‌کند که دانش‌آموز خود را عضوی مؤثر از محیط یادگیری بداند و فرصت تعامل، اظهار نظر و فعالیت داشته باشد. از این منظر، مشارکت تحصیلی نتیجه تعامل ویژگی‌های فردی دانش‌آموز با شرایط محیط آموزشی و روابط موجود در مدرسه است (سیف، ۱۴۰۰؛ محمدی‌نژاد و نیکبخت، ۱۴۰۳) .

ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

مشارکت تحصیلی معمولاً دارای ابعاد رفتاری، عاطفی و شناختی است که در تعامل با یکدیگر میزان درگیری دانش‌آموز با فرایند یادگیری را مشخص می‌کنند. بعد رفتاری شامل حضور در کلاس، انجام تکالیف، مشارکت در فعالیت‌ها و رعایت قوانین آموزشی است؛ بعد عاطفی به علاقه، رضایت، احساس تعلق و نگرش مثبت نسبت به مدرسه و درس مربوط می‌شود و بعد شناختی به تلاش ذهنی، تمرکز، استفاده از راهبردهای یادگیری و تمایل به فهم عمیق مطالب اشاره دارد. توجه هم‌زمان به این ابعاد اهمیت دارد؛ زیرا ممکن است دانش‌آموز از نظر رفتاری در کلاس حضور داشته باشد اما از نظر عاطفی یا شناختی درگیر فرایند یادگیری نباشد. بنابراین، محیط آموزشی مطلوب باید شرایطی فراهم کند که هر سه بعد مشارکت تقویت شوند (سیف، ۱۴۰۰؛ شعبانی، ۱۳۹۸).

اهمیت مشارکت تحصیلی در موفقیت آموزشی

مشارکت تحصیلی از شاخص‌های مهم کیفیت تجربه یادگیری و یکی از زمینه‌های اساسی موفقیت آموزشی دانش‌آموزان محسوب می‌شود. دانش‌آموزی که در فعالیت‌های آموزشی مشارکت فعال دارد، معمولاً زمان و تلاش بیشتری برای یادگیری صرف می‌کند، با مشکلات آموزشی پایداری بیشتری نشان می‌دهد و فرصت بیشتری برای تمرین و دریافت بازخورد پیدا می‌کند. مشارکت همچنین موجب می‌شود دانش‌آموز از حالت دریافت‌کننده منفعل اطلاعات خارج شده و در ساخت دانش و تجربه یادگیری نقش فعال داشته باشد. از سوی دیگر، احساس تعلق به مدرسه و ارتباط مثبت با معلم می‌تواند زمینه مشارکت بیشتر را فراهم کند. یافته‌های پژوهشی در ایران نیز ارتباط کیفیت رابطه معلم ـ دانش‌آموز و کیفیت محیط آموزشی با اشتیاق تحصیلی را تأیید کرده‌اند (محمدی‌نژاد و نیکبخت، ۱۴۰۳) .

عوامل مؤثر بر مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

مشارکت تحصیلی تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی، آموزشی و محیطی قرار دارد. انگیزش، خودکارآمدی، علاقه به یادگیری، اهداف تحصیلی و احساس شایستگی از عوامل فردی مهم هستند و در سطح مدرسه نیز کیفیت رابطه معلم و دانش‌آموز، روش تدریس، فضای کلاس، حمایت آموزشی و عاطفی و فرصت مشارکت در تصمیم‌گیری اهمیت دارند. محیط‌های یادگیری جذاب و تعاملی نیز می‌توانند با افزایش فرصت فعالیت و ارتباط، زمینه مشارکت بیشتر را فراهم کنند. بنابراین، افزایش مشارکت تحصیلی نیازمند توجه هم‌زمان به ویژگی‌های دانش‌آموز و کیفیت محیط آموزشی است و نمی‌توان مسئولیت آن را تنها بر عهده دانش‌آموز یا معلم دانست (سیف، ۱۴۰۰؛ شعبانی، ۱۳۹۸؛ محمدی‌نژاد و نیکبخت، ۱۴۰۳) .

نقش معلم در تقویت مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

معلم از طریق طراحی فعالیت‌های یادگیری، شیوه تعامل با دانش‌آموزان و فراهم کردن فرصت اظهار نظر و همکاری می‌تواند مشارکت تحصیلی را تقویت کند. استفاده از پرسش‌های چالش‌برانگیز، فعالیت‌های گروهی، یادگیری مشارکتی، پروژه‌های آموزشی و بازخورد سازنده، دانش‌آموزان را از حالت دریافت‌کننده منفعل به مشارکت‌کننده فعال تبدیل می‌کند. همچنین برخورد عادلانه و احترام‌آمیز معلم و ایجاد احساس تعلق در کلاس، مشارکت عاطفی دانش‌آموز را افزایش می‌دهد. در این زمینه، معلم باید تفاوت‌های فردی را نیز مورد توجه قرار دهد و فرصت مشارکت را برای همه دانش‌آموزان فراهم سازد. پژوهش‌های انجام‌شده در محیط آموزشی ایران نشان می‌دهند کیفیت رابطه معلم ـ دانش‌آموز و محیط آموزشی از عوامل مهم مرتبط با اشتیاق تحصیلی هستند (محمدی‌نژاد و نیکبخت، ۱۴۰۳) .

نقش فناوری‌های دیجیتال در افزایش مشارکت تحصیلی

فناوری‌های دیجیتال با فراهم کردن محیط‌های تعاملی و فرصت‌های جدید برای ارتباط و همکاری می‌توانند مشارکت دانش‌آموزان را افزایش دهند. ابزارهای دیجیتال به دانش‌آموز امکان می‌دهند در فعالیت‌هایی مانند تولید محتوای آموزشی، جست‌وجوی اطلاعات، انجام پروژه‌های گروهی، شرکت در آزمون‌های تعاملی و ارائه دیدگاه‌های خود نقش فعال داشته باشد. این ویژگی‌ها می‌توانند به تقویت مشارکت رفتاری، شناختی و عاطفی منجر شوند؛ به‌ویژه زمانی که فناوری در قالب فعالیت‌های معنادار و دانش‌آموزمحور به کار گرفته شود. اسناد و منابع آموزشی کشور نیز بر توسعه شایستگی‌های فضای مجازی و افزایش دسترسی و استفاده آموزشی از محیط‌های مجازی تأکید کرده‌اند (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و همکاران، ۱۴۰۴) .

رابطه سواد دیجیتال معلمان با انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان

سواد دیجیتال معلمان می‌تواند از طریق بهبود کیفیت طراحی و اجرای فعالیت‌های فناورانه با انگیزش تحصیلی دانش‌آموزان ارتباط داشته باشد. معلمی که توانایی جست‌وجو، ارزیابی و تولید محتوای دیجیتال و استفاده از ابزارهای تعاملی را دارد، می‌تواند تجربه‌های یادگیری متنوع‌تر و متناسب‌تری طراحی کند و فرصت بیشتری برای تعامل و فعالیت دانش‌آموزان فراهم آورد. چنین شرایطی می‌تواند علاقه به درس، احساس شایستگی و تمایل به ادامه فعالیت‌های آموزشی را تقویت کند. در نتیجه، اهمیت سواد دیجیتال معلم صرفاً در مهارت استفاده از ابزارها نیست، بلکه در توانایی تبدیل فناوری به تجربه‌ای معنادار و انگیزاننده برای یادگیرنده است. مطالعات و

منابع ایرانی حوزه آموزش دیجیتال نیز بر ضرورت توانمندسازی معلمان و توسعه شایستگی‌های دیجیتال آنان تأکید دارند (سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱؛ سلیمانی‌فر، ۱۴۰۲).

رابطه سواد دیجیتال معلمان با مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان

میان سواد دیجیتال معلمان و مشارکت تحصیلی دانش‌آموزان می‌توان رابطه‌ای معنادار و قابل تبیین در نظر گرفت؛ زیرا افزایش توانایی معلم در استفاده آموزشی از فناوری می‌تواند فرصت‌های بیشتری برای فعالیت، تعامل، همکاری و تولید دانش در اختیار دانش‌آموزان قرار دهد. معلم دارای شایستگی دیجیتال می‌تواند از فناوری برای ایجاد فعالیت‌های گروهی، ارتباط آموزشی، ارائه بازخورد، ارزشیابی مستمر و مشارکت دادن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری استفاده کند. در چنین شرایطی فناوری به بستری برای فعال شدن دانش‌آموز تبدیل می‌شود، نه صرفاً وسیله‌ای برای انتقال محتوا. بنابراین، سواد دیجیتال معلمان می‌تواند از طریق ایجاد محیط یادگیری تعاملی و دانش‌آموزمحور، زمینه تقویت مشارکت رفتاری، شناختی و عاطفی دانش‌آموزان را فراهم سازد (سرمستی و همکاران، ۱۴۰۱؛ وزارت آموزش و پرورش، ۱۴۰۱). منابع آموزشی و پژوهشی داخلی نیز بر نقش شایستگی‌های دیجیتال معلمان و ضرورت توسعه حرفه‌ای آنان برای استفاده مؤثر از فناوری تأکید کرده‌اند .

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی مباحث نشان می‌دهد که سواد دیجیتال معلمان یکی از مؤلفه‌های مهم در ارتقای کیفیت فرایند آموزش و ایجاد تجربه یادگیری مؤثر برای دانش‌آموزان است. برخورداری معلم از مهارت‌های دیجیتال، توانایی انتخاب و استفاده هدفمند از ابزارهای فناوری و قابلیت طراحی فعالیت‌های آموزشی متناسب با نیازهای یادگیرندگان، می‌تواند محیط کلاس را از یک فضای سنتی و یک‌سویه به محیطی پویا، تعاملی و دانش‌آموزمحور تبدیل کند. در چنین محیطی، دانش‌آموزان فرصت بیشتری برای تعامل، جست‌وجو، همکاری، حل مسئله و مشارکت فعال در فرایند یادگیری پیدا می‌کنند. از سوی دیگر، انگیزش و مشارکت تحصیلی از عوامل اساسی در موفقیت آموزشی دانش‌آموزان هستند و تحت تأثیر کیفیت تعاملات آموزشی و شرایط محیط یادگیری قرار دارند. معلم می‌تواند با استفاده از روش‌های تدریس فناورانه، محتوای متنوع و جذاب، فعالیت‌های تعاملی و بازخورد مناسب، علاقه و انگیزه دانش‌آموزان را افزایش داده و آنان را به حضور فعال‌تر در فرایند یادگیری ترغیب کند. همچنین

استفاده صحیح از فناوری‌های دیجیتال می‌تواند ابعاد رفتاری، عاطفی و شناختی مشارکت تحصیلی را تقویت کند. در مجموع، رابطه میان سواد دیجیتال معلمان، انگیزش و مشارکت تحصیلی را می‌توان رابطه‌ای متقابل و تقویت‌کننده دانست؛ به این معنا که هرچه معلمان از شایستگی دیجیتال بالاتری برخوردار باشند و فناوری را آگاهانه و متناسب با اهداف آموزشی به کار گیرند، امکان ایجاد محیط‌های یادگیری جذاب‌تر، تعاملی‌تر و معنادارتر افزایش می‌یابد و در نتیجه زمینه برای افزایش انگیزش و مشارکت دانش‌آموزان فراهم می‌شود. بنابراین، سرمایه‌گذاری بر آموزش و توانمندسازی دیجیتال معلمان، توسعه زیرساخت‌های فناورانه مدارس و ترویج استفاده هدفمند از فناوری می‌تواند گامی مؤثر در جهت ارتقای کیفیت آموزش و بهبود تجربه تحصیلی دانش‌آموزان باشد.

منابع

سلیمانی‌فر، فاطمه. (۱۴۰۲). سواد دیجیتال، سواد اطلاعاتی و نگرش معلمان نسبت به استفاده از فناوری در تدریس. تهران: میعاد اندیشه.

سرمستی، ژاله، کیان، مهدی، مهدوی‌نسب، یاسر، و علی‌عسگری، مریم. (۱۴۰۱). شناسایی بسترها، موانع و راهبردهای سواد دیجیتال به منظور ارتقای سطح صلاحیت حرفه‌ای معلمان. جامعه‌شناسی آموزش و پرورش.

شعبانی، حسن. (۱۳۹۸). مهارت‌های آموزشی و پرورشی: روش‌ها و فنون تدریس. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

شعبانی، حسن. (۱۴۰۲). مهارت‌های آموزشی و پرورشی: روش‌ها و فنون تدریس. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

سیف، علی‌اکبر. (۱۴۰۰). روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش. تهران: دوران.

سیف، علی‌اکبر. (۱۴۰۴). روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش. تهران: دوران.

مهرمحمدی، محمود. (۱۳۹۹). نظریه‌های برنامه درسی و رویکردهای نوین آموزشی. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.

محمدی‌نژاد، علی‌رضا، و نیکبخت، امید. (۱۴۰۳). تأثیر کیفیت رابطه معلم-دانش‌آموز و کیفیت محیط آموزشی بر اشتیاق تحصیلی دانش‌آموزان دبستانی در تهران. نشریه پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۳)۴.(

وزارت آموزش و پرورش. (۱۴۰۱). فناوری آموزشی و مهارت‌های یادگیری در قرن بیست‌ویکم. تهران: دفتر انتشارات و فناوری آموزشی.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و همکاران. (۱۴۰۴). سند برنامه جامع ترویج و ارتقای سواد فضای مجازی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.